

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелзэн
№ 3 (16951)
2005 чылдың
ЯНВАРЬ 15,
суббота
Номерни парлалгаже
дужаагань:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Парлалга — күчүлүг чепсек

МӨӨРЕЙНИИ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Январь 13-те Кызылга, Парлалга бажынының хуралдаар залына, Россияның Парлалга хүнүнге тураскааткан байырлыг хурал болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Чазаның Канцеляриязының удуртукчузу Д.Д. Ооржак, ТР-ниң Парлалга болгаш инфор-

мация талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы О.С.Шириндүү, ТР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазының оралакчызы А.С.Шоюн олар база республиканың массалыг информация чепсектериниң хөй санныг журналистери киришкен.

ТР-ниң Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы О.С.Шириндүү журналистерге байыр чедиргеш, ажил-агийжы делгеренгей чүве чугаалаан. Ооң допчу утказын дамчыдарга мындыг:
— Бо байырлал дээрге чүгле байыр чедиришкннери эвес, а эрткен чылда ажил-агийжысты түңнөп чугаалажыр бир барымдаа-дыр. Эрткен чыл дээрге чүгле бистерге эвес, а бүдүн республикага онзагай чыл болганын билер силер. Ниитилел-политиктиг улуг ужур-уткалыг болууш-

куннар — Тыва Республиканың Россияның составына каттышканының 60 чыл ою, Кызыл хоорайның үндезилеттинип тургустунганындан бээр 90 чылы болган юбилейлериниң чылы-ла болгай. Бо улуг байырлалга белеткел ажылы республиканың ниитилел-политиктиг амыдыралынын, экономика, социал адырның судалына чаа күштү немпел, кижилерниң тургузукчу идепкейин көдүргөн. Аңаа эң-не идепкейлиг киришкен кижилер массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары — журналистер. Парлалга болгаш электронуг массалыг информация чепсектери хөй-хөй улуг хемчээлдиг, аңгы-аңгы жанрның амгы Тыва дугайында, ооң төөгүзүнүң дугайында, экономика, культура, өөредилге, эртем болгаш кадык камгалалының хөгжүлдезиниң дугайында, Тываның алдарлыг кижилериниң дугайында материалдарны парлаан болгаш эфирже үндүргөн. Массалыг информация чепсектери хүн бүрүде үстүнде адаанывыс улуг юбилейлерге белеткел ажылын калбаа-биле чырыдып келген. Ону солун-сеткүүлдерде парлаттынган тускай арыннар база теле-радио дамчыдылгалар бадыткап турар. Бистиң МИЧ байырлалдарда болуп эрткен бүгү

хемчеглерни бедик деңнелге чырыткан, мурнакчы арга-дуржулганы айтып, демдегелеп, четпестерни айыткан. Массалыг информация чепсектериниң ажилдакчыларын идепкейлиг ажилдаарынче республиканың журналистичи конкурстары хөй-аът киригени чугаажок. Ылаңгыя уруглар аразына "Мээң Тывам" деп юнкорлар конкурсуна киржикчилериниң саны аажок хөй болган. Тыва журналистиканың хоочуннары Монгуш Борахович Кенин-Лопсанга, Алексей Артаевич Дүгержаага, Екатерина Дүктүг-ооловна Тановага, Мария Андреевна Хадаханзге, Кара-оол Андреевич Маспык-оолга, Алдын-оол Ажиевич Ажиге, Кежик-оол Түлүшөвич Черевега шылаг-мога чок күш-ажылы, журналистичи конкурска идепкейлиг киржилгези дээш өөрүп четтиришкннниң чылыг сестерин илередир ужурлуг бис. Юбилейлиг чылда Тываның ном үндүрер чери болгаш республика типографиязы база чедишкнниг ажилдаанын демдеглээр апаар. "Тываның алдарлыг кижилери" деп Күрүне номун болгаш өске-даа номнарны парлааш, чырыкче үндүргенин ооң бадыткалы кылдыр айтып болур.

Өнүгү полиграфия продукциязын парлаар дээн Чазак чагыы үезинде болгаш бедик шынарлыг кылдыр күөсеттингени өөрүнчүг. Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитетинге хамааржыр организациялар боттарының күжү болгаш акша-хөреңгизи-биле септелге болгаш чагайжыдылга ажилдарын чоруткан. Кышкы одалга сезонунга белеткел организасть эрткен. Бо ажилды шынарлыг чоруткан коллективтерниң удуртукчулары рестинографияның директору Р.К.Ооржак база ном үндүрер черниң директору Ш.Д.Куулар оларны база кожуун солуннарынын редакторлары К.Т.Череве, К.Э.Тувак оларны онзалап демдеглээр апаар. Парлалга бажынының септелге ажилдары база багай эвес кылдыган. Эрткен чылдың түңнели-биле алырга, бистиң адырның ажылы турумчаанын бүгү көргүзүлгелер бадыткап турар. Республика болгаш кожууннар аразының солуннарының тиражы ниитизи-биле 20 хуу өскен. Хууда орулгалары 17 хуу өскөн, продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының хемчээли эрткен чылга деңнээрге, 21 хуу өскөн болуп турар. МИЧ-ти сайзырадыр сорулгалыг республика чергелиг үш тускай программаларның күөсел-дезин чедип алыр угланышкыныг ажил чоруп турар — дээш, ол программаларның күөселдезинге хамаарыштыр делгеренгей тайылбырны кылгаш, Очур Сотнамович бо бүгү чедишкннер Тыва Республиканың Чазаның, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржактың улуг сагыш салышкынының болгаш деткимчезиниң ачызында болдунуп турарын онзалап айтыткаш, журналистерге база катап байырлал-биле байыр чедиргеш, моон сонгаар-даа чедишкннерни күззэн. (Уланчызы 3-кү арында).

К.-Э. К. Кудажыга "Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атты тыпсырының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Өөредилге адырына ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну Кызыл-Эник Кыргысович Кудажыга "Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атты тыпсыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК. Кызыл, 2005 чылдың январь 15, № 1

Кажан? Кааа? Чүү? Сонуургаптаалынар

ЭҢ ХӨЙҮ — «ШЫН»
Солун, сеткүүлдер чагыдылганын сөөлгү чылдарда чон дыка идепкейлиг киржип турар апарган. Ындыгдаа ыйнаан харын, ам агитаторлар, политинформаторлар бар эвес, экономиктиг-даа, политиктиг-даа өөредилгелер ол чок, кайда чүү бооп турарын чүгле солундан номчуп, билип алыр боор чүве ышкажыл. 2005 чылдың бирги чартыында солун чагыдылганының байдалы Чөөн-Хемчик кожуунун Чыраа-Бажы суурда кандыг эвес, сонуургап көрээлиңер даан. Суурнуң почта салбырының эргелекчизи, чоокта чаа ажилдап эгелзэн Таисья Экер-ооловна Ооржактан мынчаар билип алдым: «Шын» солуну 227, «Тываның аныяктарын» — 15, «Чаа орукту» — 68, «Сылдыс-чыгашты» — 73, «Эне-сөзүн» — 33, «Центр Азии», — 25, «Тыва Республиканы» — 3 кезекти чагыткан. Колдуунда-ла пенсионерлер болгаш башкылар чагыдылгалы бооп турар. Ынчалза-жок албан организация черлери солуннар чагыдып албааны хомуданчыг.

дээди категорияның башкызы Любовь Петровна Шумова хөй балды алгаш, "2004 чылдың эң эки башкызы" деп бедик атка төлөптиг болган. Бо башкы моон мурнунда чылдарда эртип келген мөөрейлерге киришкеш, чаңгыс эвес удаа шанналдыг черлерни ап келген арга-дуржулгасы улуг башкы болуп турар. "2004 чылдың эң эки кижизидикчизи" деп мөөрейге Улуг-Хем кожуунун Хайыраканда уруглар садының кижизидикчизи Сергей Даваа тиилекчи болган. Мөөрейге киришкен школардан Таңды кожуунун Успенка ортумак школазы шылгараан. Өөредилге чорудулганын күш-ажыл кижизидилгезин чедишкнниг непереткеш, эки түңнелдерни чедип алган. Школаның башкылары өөренкчилери-биле кады кат, тоорук, мөөгү, эм ойттарны чыып, ногаалар аймаан өстүрүп турар. Оон кирип алган орулгалы-биле школага өнүгү телевизорну, чурук тырттырар аппаратты, магнитофонну болгаш өске-даа эргежок чугула дериг-херекселдерни садып ап келген. Мөөрейниң тиилекчилери Любовь Шумовага, Сергей Даваага 40-40 муң рублди тывыскан. Успенка ортумак школазының агар санынче 150 муң рублди шилчидер.

Оолак КАРА-САЛ. 2004 ЧЫЛДЫҢ ТЕРГИИНИ
2004 чылда "Чылдың эң эки башкызы", "Чылдың эң эки кижизидикчизи", "Чылдың эң эки школазы" деп Тываның Россияның составына эки тура-биле каттышканының 60 чылынга болгаш Кызылдың тургустунганының 90 чылынга тураскааткан мөөрей-конкурсту эрттирген. Аңаа ниитизи-биле республиканың 10 өөредилге албан черлери, 28 башкы, ооң иштинде 5 кижизидикчи киришкен. Мөөрейниң түңнелин үндүргөн. Республиканың школа-интернадының биология башкызы,

САНАТОРИЙГЕ ЧАА ЧЫЛ УТКААН
Кызылдың Паротурбиная кудумчузунда 17 а-бажының өрттен когааран өгбүлелериниң 19 уруглары "Сосновый бор" санаторийге Чаа чылды байырлалды-биле уткаан. Оларга аңаа дыштанып, кадыын быжыглап алырынга дузаны Тыва Республиканың Чааа чедирген. Кышкы дыштанылганын школачылар уруглар санаторийинге омак-хөглүг эрттирип, кадыын быжыглап, мага хандыр дыштанып алгаш, январь 11-де ээл чанып келгеш, өөренип кирипкенер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады **Василий Хүреш-оолович ИРГИТТИҢ** мөчээни-биле ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдылгалды илередип тур.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязы, Тыва Республиканың Чазаның Аппарады Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады **Василий Хүреш-оолович ИРГИТТИҢ** мөчээни-биле ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдылгалды илередип тур.

МӨӨРЕЙНИИ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

(Тончузу Эгези 1-ги арында).

Дараазында сөс алган ТР-нин Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитединин кол специализи Г.Ш.Монгуш журналистер конкурзуунун түннелдери-биле таныштыргаш, тиилекчилерни адаарга, шаңналдарны ТР-ниң Чазаның төлээзи Д.Д.Ооржак тиилекчи журналистерге тывыскаң.

Тываның Россияның составына каттышканының 60 чылынга база Кызыл хоорайның үндезилеттинип тургустунганының 90 чылынга тураскааткан журналистерниң республика конкурзуунга чогадыкчы коллективтер аразына “Тувинская правда” солунуң коллективи Кызыл, Бай-Тайга, Таңды, Чеди-Хөл, Эрзин, Чөөн-Хемчик кожууннарның болгаш Ак-Довурак, Кызыл хоорайларның ажил-амыдыралының дугайында чырыткан тускай арыннары дээш база социал-экономиктиг очерктери дээш бирги черни чаалап алгаш, хүндүлүг диплом болгаш акша шаңналын алган.

Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик,

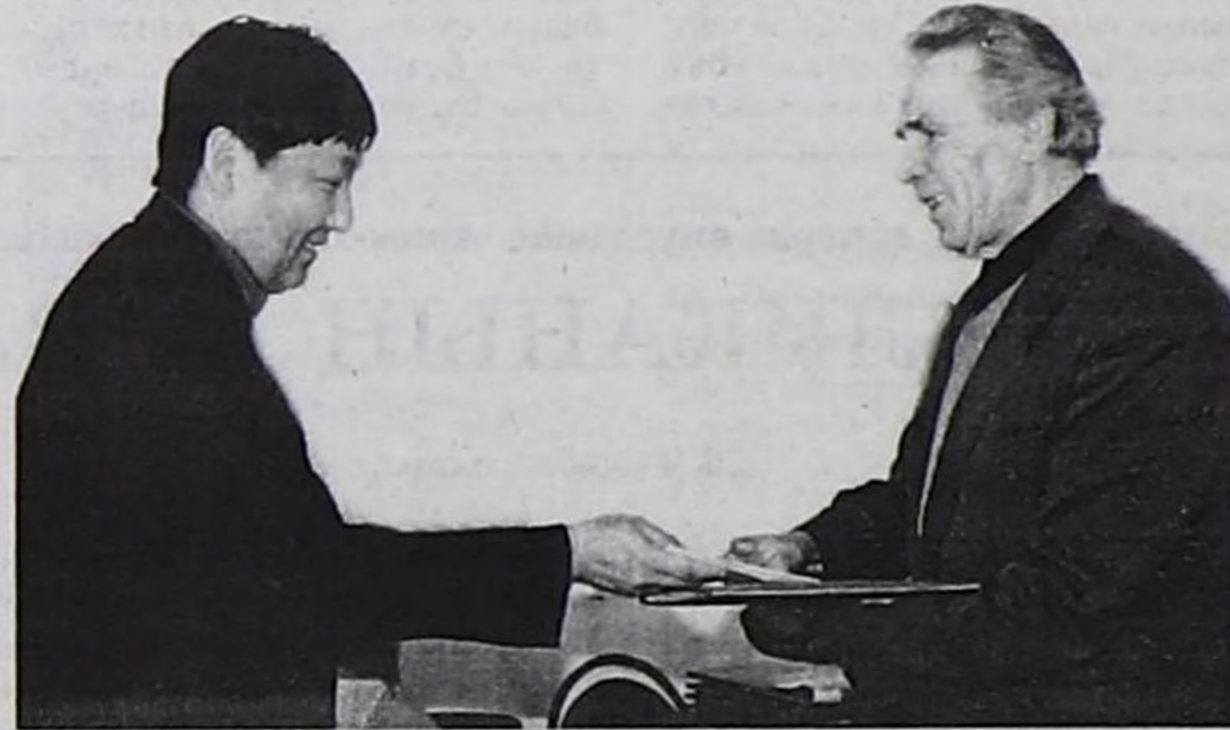
«Шын» солунуң коллективинге.

Чеди-Хөл, Бии-Хем, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарның ажил-амыдыралы эки чырытканы дээш, «Шын» солунуң коллективинге хүндүлүг дипломну болгаш акша шаңналын тывыскаң.

Ушкү чергениң ийи шаңналын ийи коллективке тывыскаң: «Центр Азии» база «Сылдысчыгаш». Штаттан дашкаар автор-

Хоочун журналист Алексей Дугержаага.

«Тувинская правда» солунуң коллективинге.

ларның солун материалдары дээш база Ольга Бузыкаеваның Кызыл хоорайның бир дугаар мэри Серен Күжүгет дугайында, Зинаида Казанцеваның ыраажы Пелагея Фунтикова дугайында, Татьяна Верещагинаның Инно-

социал-экономиктиг очерктери дээш), Таан-оол Хертекке («Шын») Тываның Россияга каттышканының дугайында элээн каш материалдары дээш, Лидия Иргитке Тываның культура ажилдакчыларының дугайында

Вячеслав Бузыкаев.

Екатерина Сергеевна Бизьева дугайында очериги дээш, Алдын-оол Ажиге Таңды кожуунуң дугайында материалдары дээш. Оон аңгыда Инна Принцева, Долаана Салчак, Кежик-оол Чөреве, Борис Ондар, Анна Хадаханэ, Адыгжы Саая, Светлана Чамзын, Светлана Мунзук, Василий Балчий-оол дээн ышкаш журналистер шаңналдарны алган.

Светлана БАЛЧИЙ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тирттырган чуруктары.

САНАЛЫМ МЫНДЫГ

Хүн келген тудум, аъш-чем, идик-хеп, бажың-балгат, чырыктың өртектү-үнези өзүп турар. Ажылдап-даа турар кижиги шалыңын өй-шаанда албас. Кандыг арга-биле ажы-төл өөредип, хепкерип, хырнын аштатпайн чурттаарыл?

Коммунисттиг партия үезинде акша-шалыңны чүгле ай саанда эвес, харын-даа аванылап берип турган болгай. Улуг шүлүкчү В.Маяковскийниң мындыг одуруулары бар болгай: «Чурттары-даа эки-ле-дир, чурттаары-даа магалыг-дыр». Чээрби чылдарның төнчүзүндө бижиттинген шүлүк-тур. Оон бээр чүү өскерилгенил? Эки талажа өскерлир байтык, улам тамыже кирип бар-ла чыдар. ССРЭ бустул дүжөргө, хамык чүве сандараан.

Россияга демократияны чарлапканының соонда кавырыктаныр, оорланыр, ажырымчы, чижен кижилерге орук ажыттынган. Колхоз, совхозтар хоозурап ээнзирээн. Инек-мал фермаларының кажаалары ээнзирээн. Муң-муң гектар шөлдерге тарып, күрүнеге дужаап четтикпейн турган тараа дүжүт чок болган. Машина-техниканы оорлаары оорлап, үрөп төтөчглээн. Ырак-узак черлерге уруг-дарыг өөредери дыка берге апарган. Хуу автобустар ээлери орук өрттэн боттарының туразы-биле талыты адааш турар. Аарый бергеш эмчиге чыдары, эмнедири база дыка халалыг. Полис чок болуунза, өртектиг эмнедир сен. Эмтаның өрттэнге кижиги күш чердер аргажок.

Бижиир дээн чүүлүмүң бир угланышкыны-биле номчукчуну таныштырайн. Хей уругларлыг кожам херээжен дунмай бар.

Уруглары 2 дугаар школада өөренип турар. Бо шагда уруглар чүгле школазынга өөренири-биле кызыгаарланмайн, боттарының сонуургалы-биле бөлгүм азы сонуургаары эртемнериниң аайы-биле артык шактыг кичээлдер база баар. Ынчангаш уругларның ыңай-бээр чоруурунга хөй акша херек. Ындыг боорга уруглар дүште чем безин чивейн өөренип турар. Ие боду аныяк болганындан пенсия албайн турар. Уруглар пособиязи чүге четчир боор. Чугаалажып чоруурга, мындыг амыдыралдыг өг-бүлелер хөй болур чорду.

Бо талазы-биле мээң мындыг саналым бар. Беш класска чедир өөреникчилерге ындыг класста өөренип турар деп шынзылга бергеш, чартык өрттэн төлээр кылдыр хуу-даа, күрүне-даа автобустары башкарып турар албан черлери-биле дугуржулга кылыр. Бир болза автобустарга чоруур «проезной» билеттер бээр. Оларны база халас эвес, өрттөн төлээш алыр. Чурттуң улуг-улуг хоорайларында улуг назылыг кырганнар болгаш бичии класстар өөреникчилери мырыңай халас чоруп турар деп дыңнаан мен. Харын-даа айтырыг чүгле өөреникчилерге эвес, студентилерге база хамааржыр. Мээң бажыңымда турар садыг училищезиниң сургуулу уруг ийи чыл чадаг кылаштап өөренип келди. Автобустар акшазы чок.

Мээң бо саналымны Кызылдың хоорай чагыргазының удуртулгазы, ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттары өөренип көрүп, бир-ле түннелди кылыр боор деп улуг хүндүткел-биле манап артым.

Зоя НАМЗЫРАЙ,
чогаалчы.

Авторлар сүмелен, саналдап турлар

КҮЗЕЛ-ЛЕ БАР БОЛЗА...

Сөөлгү үеде бистиң амыдыралымыс шаанда 1938-40 чылдарда хуузууда чуртталгаже катап эглип, ол үеде мал, чер ажилдыг (МЧАЭ - мал, чер ажилының эштежилгези) турганынча катап эглип келгенивисти, ол үени бодум көргөн болгаш, эскерип чор мен. Ол үеде биске электри күжү, машина-техника чок турган болгаш бүгү-ле чүүлдерни аът, шары-биле кылып чораан бис. Бо үеде машина-тех-

ника эңдерилген, электри күжү-биле бүгү ажилды механизастап алган, магалыг, эки чурттап чор бис. Хоорайда, суурларда чонувус электри күжү-биле бүгү өг ажилын кылып бүдүрүп алыр, а бо көдээ ишчилеривис биезиге көшкүн амыдыралда хевээр, мүнө машина, трактор бар болгаш чер, дузалал ажилдарын олары-биле бүдүрүп ап чорлар. Оларга бир кончуг бергедеп кээр чүүл - ол-ла машина-техниканы ажилдадыр кывар-чаар материалдарның, оларга артык кезектерниң өрттэнниң аары. Кызыл тургаш тарып, ажаап алган дүжүдүн садып-саарар чер чок, алыр черлерни кызып тып садарга, өрттээ база чик болур. Ынчангаш хуу арааттарның дүжүдү шоодай-шоодай-биле аңмаарларында чыткылаар. Ол тараалары шаанда ышкаш хуу дээрбелер кылгаш, далган кылдыр

бүдүрүп, чик өртектиг хлеб-биле чонну хандыраар арга боттарывыста бар-дыр ийин. Абакан, Алтайдан далган садып сөөртүп турбайн, боттарывыс хуу дээрбелерге далганы бүдүрүп, чик өртектиг хлеб бүдүрө бээр болзувусса, көдээ ишчилерге дыка-ла эки-дир ийин. Суг-биле ажилдаар ыяш дээрбелер чогаадып аар болзувусса, кывар-чаар материалдар, электри күжү-даа хереглесес. Шак ынчаар суг күжү-биле чүгле далган тырттырып алыр эвес, тараа соктаар, алгы-хөм, аргамчы эттээр, чазаныр станоктар, бетон хоютку былгаар механизм, дүк дыдар, кидис өөр станоктар шимчедикчилерни чогаадып кылып болур. Суг күжү-биле ажилдаар шимчедикчилерге шатун-биле ажилдаар суг сордуур механизми, машиналарның скорость солуур «коробка передачларын» безин кошкаш, ажилдадыптар таварылгаларны көрүп чордум. Ындыг механизмдерге кывар-чаар материалдар хереглесес, чүгле солидол хереглээр. Шак ынчаар бойдустан чайгаар бүткен шимчедикчи күжүн ажыглаар арга бисте бар.

Суг күжү-биле ажилдаар шимчедикчини 1930 чылдар үезинде орус чон ажыглап турган. 1945 чылда Элегес-Аксының эрги көвүрүүнүн адаа талазында суг унунга элээн улуг ыяш дугуйну ыжылгап каан. Оң тырыкы кыдыын доландыр 30 хире демир-хууннарны эптештир быжыглап каан. Дугуй долганьрга, хууннар сугну

ускаш, хавак кырынга казып белеткеп каан буга унунче кудуп бээр. Ол суг-биле чурттакчылар огородун суггарып ап турду. Оон улаштыр суурнун адаа талазында шөлге тарааны база суггарып турдулар. Чоорту электри күжү көвүдээрге, ол ыяш дугуй шимчедикчи хөөкүй «хостурган», суурнун чону «Кама» насос-биле огородтарын суггарып эгелээн.

Оон чоорту кожууннарга ыяш шимчедикчи дугуйлар дузазы-биле ажилдап турган дээрбелер база «хостурган». Амгы үеде чамдык аныяктар ыяш шимчедикчини аажок сонуургаар чорду. Тургузуун, схемазын шыйып берип-даа турдум. Македин кылгаш, Кызыл-Мажалыктын культура ордузунун музейинде берип каан мен. Ону кылыккаар, амыдыралынга ажыглаар күзелдиг кижилер оон көрүп ап болур.

Кыжын доңа бээр сугларга чүгле чайын ажилдаар, доңмас кара сугларга үргүлчү ажилдаар ыяш шимчедикчилерин кылып ап болур. Кывар-чаар материалдар хереглесес, артык чарыгдалы шуут чок, дыка ажыктыг ыяш шимчедикчи-биле дыка хөй ажилдарны кылып ап болур. Халас агып бадып чыдар кара сугларны ажыглап, ук шимчедикчини тургузуп, бодунарга ажыктыг ажилды кылып алырыңарны күзээр-дир мен, чонум.

Бады ООРЖАК.

Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл-Мажалык суур.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ЧАҢГЫС ААЙ САНАЖЫЛГА ТӨВҮ КЫМГА ШАПТЫКТАП ТУРАРЫЛ?

Эрткен чылдың төнчүзүндө ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка республикага коммунал төлевирлерин ажилдап кылыр болгаш чыырының талазы-биле чаңгыс аай санажылга төвүн тургузарының дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашкан хурал болуп эрткен.

тыышкынын өскертип) «Наш дом» МУБ-биле «Тыва Республиканың чаңгыс аай санажылга төвү» ККБ-ниң чарган керээзин күш чок болдурган. Ол үеден эгелээш чаңгыс аай санажылга төвү ажилдавайн барган.

«Тыва Республиканың чаңгыс аай санажылга төвү» ККБ-ниң өнчүзүнүң ээзи ТР-нің Чуртталга-коммунал ажил-агыл талазы-биле күрүне комитеди, ол бүдүрүлгө «чаңгыс сонгадан» чурттакчы чоннуң чуртталга-коммунал ачыдуза төлевирлерин автоматтыг хүлээп алыр талазы-биле Кызыл хоорайның чагыргазы, «Наш дом» МУБ болгаш өске-даа бүдүрүлгелер-биле дугуржуганы кылып чадап каан. Оон-биле чергелештир хоорай чагыргазы 2005 чылда чаңгыс аай санажылга-

касса төвүн бот-тускайлаң муниципалдыг бүдүрүлгө кылдыр тургузарын планнап көрүп турар. Түннелинде республика бюджетинден «Тыва Республиканың чаңгыс аай санажылга төвү» ККБ-зин тургузарынче чоруткан акша-хөреңги ажыктыг чүүлдү бербээн.

Сонуургалдыг талалар бо айтырыгны сайгарып, чугаалажып келгеш, чуртталга-коммунал ачыдузазының чурттакчы чондан төлевирлериниң чыылдазының чаңгыс аай төвүн тургузарының үези келген деп чаңгыс аай түнелге келген. Ол талазы-биле шупту белен: материалдыг болгаш санажылга баазазы, белеткелдиг кадрлар бар. Чаңгыс моондак — бүдүрүлгө-хандырыкчылар хереглекчиге бүзүревейн турар. Хандырыкчы бүдүрүлгелерниң удуртук-

чуларының чугаалап турары-биле алырга, «Наш дом» МУБ чыып алган акша-хөреңгизин ай-айы-биле бодунга шыгжап чыдар, хандырыкчылар-биле санашпас деп айтырыгны көдүрүп турар. Ынчангаш хоорай чагыргазының чаңгыс аай санажылга-касса төвүн тургузар деп турарына хандырыкчылар база бүзүревейн турар. Бо таварылгадан чайлаар сорулга-биле чаңгыс аай санажылга төвү ажык акционер ниитилелди тургузар, оон тургузукчулары хереглекчилер болгаш чурттакчы чонга коммунал ачы-дузазының хандырыкчылары болур деп түнелге келгеннер.

Сайгарылганың түннелин үндүрүп тургаш, ТР-нің Чазак Даргазы хоорай чагыргазының боттарының санажылга төвүн тургузар деп турарын, Чазактың республиканың чурттакчы чонундан ачыдуза чедирилгезиниң төлевирлер чыылдазынга автоматтыг системаны ажыглаар дээш организастанп турары ажылынга шап-

тыктаар деп бодап турары кылдыр демдеглээн.

2003 чылда республика бюджетинден чуртталга субсидиязынга 290 млн. рубльди үндүрүп берген. Ниитизи-биле чуртталга-коммунал ажил-агыл болгаш одалга-энергетика комплексиниң херегелелинге — 1 млрд. рубльди берген. Амгы туруп турар система-биле ол акша-хөреңгизин кайнаар кирип турарын болгаш хуваап турарын хынаары дыка берге апарган. Төлевирлер чыылдазының автоматтыг системаны субсидия хуваалдазын шыңгыы контролга тургузар арганы бээр. Чаңгыс аай санажылга төвүн тургузарына шаптыктап турар чүүл, Ш.Д. Ооржактың чугаалап турары-биле алырга, дыка хөй удуртукчулар чаа, мурнакчы технологияны шингээди алырындан сестип, эрги көрүш, бодал-биле чурттап турар.

ТР-нің Чазак болгаш «Наш дом» МУБ чуртталга-коммунал ачы-дузазын көргүзүп турар бүдүрүлгө хандырыкчыларның үлүүнүң киржилгези-биле бир ай хуусааның иштинде «Чаңгыс аай санажылга төвү» ААН-ни тургузар протокол шийтпирни хүлээп алган. **Юрий СУЧКОВ.**

Тыва Республиканың девискээринге эң улуг өрттерни өжүреринге чепсек-херекселди болгаш күштү хаара тударының планын бадылаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2004 чылдың октябрь 26 № 961 Кызыл хоорай

2004 чылдың 9 айларында Тыва Республиканың девискээринге 393 өрт болган, 5330191 рубльдиң материалдыг когаралын чедирген, отка 11 кижилер өрттенип өлгөн.

Республиканың девискээринде амыдырал хандырылганың 456 объектилер турар. Республиканың кожуннардында болгаш хоорайларында турар объектилеринге өрт айылын болдурбас талазы-биле хайгаарал-профилактика хемчеглерин хандыраарын Тыва Республиканың Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар яамызының

күрүнениң өртке удур албаны боттандырып чорудуп турар. Амыдырал хандырылганың объектилеринге болгаш чуртталга секторунга массалыг өрттер болу бергенде, чурттакчылыг суурлар ырак болгаш өрт-камгалал албанының саны база күжү эвээш болган таварылгада, немелде күштү болгаш чепсек-херекселди хаара тудары негеттинип кээр.

Улуг өрттерни өжүрерин дүрген шийтпирлээр сорулганы чедишкенин боттандыраар талазы-биле республиканың чурттакчылыг суурларына амыдырал

хандырылганың объектилерин камгалаарына өрт-камгалал кезектери-биле аразында кады хөделир, оттан материалдыг үнелиг чүүлдерни камгалаар болгаш кижилерин өлүм-айыылга таваржырын чайладыр талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге улуг өрттерни өжүреринге хереглээр чепсек-херекселди болгаш күштү хаара тударының планын бадылаар (коштунган).

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

2004 чылдың октябрь 26-да №961 Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың девискээринге болган улуг өрттерни өжүреринге ажыглаар чепсек-херекселди болгаш күштү хаара тударының планы

Table with 5 columns: №, Кожуунуң ады болгаш өрт кезээниң дугаары, Теле-фону, Өрт өжүреринге хаара тудар өрт кезээ, Чурттакчылыг суурдан өрт кезээнге чедир хемчээли(км.), Кириштирер техниканың саны (автоцистерна).

Table with 5 columns: №, Кожуунуң ады болгаш өрт кезээниң дугаары, Теле-фону, Өрт өжүреринге хаара тудар өрт кезээ, Чурттакчылыг суурдан өрт кезээнге чедир хемчээли(км.), Кириштирер техниканың саны (автоцистерна).

Тайылбыр: өрттү өжүрүп турар удуртукчунуң кыйгыртыышкыны-биле немелде күштү болгаш чепсек-херекселди чорудар.

БОТТАРЫВЫСТЫ ДЕТКИЖИП ЧОРУУР БИС

Балгазын республикада эң хөй чурттакчылык суурларның бирээзинге хамааржыр. Төөгүңүң арнынче хая көрүңүң көөр болзувусса, ХХ чүс чылдың эгезинде Тывага көжүп келген орус тараачынар бо суурну үндөзилеп тургускан. Совет эрге-чагырганың чылдарында Балгазын шапкын хөгжүлдени ап, баштайгы көдээ ажил-агының коллективтиг бүдүрүлгези тургустунуп, бедик көргүзүлгелери чедип алганын төөгү материалдары бадыткап турар. Тывага көдээ ажил-агының хөгжүлдериңге төлептиг үлүг-хуузун кирип чораан ат-алдарлык кижилер аңаа ажилдап чораанын сактыры артык эвес. Оларның чижээне Социалисттик Күш-ажылдың маадыры К.Түрген-оол, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутатынга депшүттүрүп, үр чылдарда "Революцияның чалбыжы" совхозтуң директору

чораан О.Чуева дээш, оон-даа ыңай.

1990 чылдарның эгезинден бээр бистиң чуртувуска болган экономикактиг реформа азы өскээр чугаалаарга, рынок экономиказынче шилчип кирип эгелээниviste болган сандараашкын көдээ ажил-агы бүдүрүлгелерин кончуг берге байдалга таварыштырган. Ынчалза-даа Сергей Шойгу аттыг "Балгазын" күрүениң каттышкан бүдүрүлгези республикада рынокка тура дүшпүзүн бүдүрүлгези деп болур. Борта бир дугаарында ооң директору Иван Васильевич Чучевтиң, балгазынчыларның төлептиг, бир демниг кижилери биле чедип алдынган дээрзи билдингир. Оларның ажил-ижиниң дугайында бистиң солунууска чаңгыс эвес удаа чырыдып келген номчукчулар билер.

өг-бүлелер — 93, бот иелер 109, орулгазы чурттал-амыдыраарының адаккы хемчээлиниң адаанда турар өг-бүлелер — 357. Бо айтырыг элээн дүвүрениң болуп турар. Ынчалза-даа бистиң суурда огород тарывайн турар өг-бүлелер чоң деп болур, мал-маган түдүп турар өг-бүлелер база көвей. Олар шупту бистиң учедувуста.

— Күш-ажылдың хоочуннарыңга болгаш инвалидтерге көрдүнгөн чигелдер чедир ажил-агының турар бе?

— Бистиң суурда 454 пенсионер чурттап турар, оон

Ам мен номчукчуларга Балгазын суурнуң ажил-ижин, амыдырал-чуртталгазын кысказы-биле таныштырарын кызыдып көрейин. Балгазын суму чагырга-зынга чеде бээримге, суму чагырганың даргазы П.А.Москаленко Бай-Хаак кире берген болду. Чагырыкчының социал айтырыг-лары талазы-биле оралакчызы Римма Байыр-ооловна Чооду-биле ужуражы бердим. Кончуг ээлдек, чугаакыр кижилер болду. Бодунуң ажилы чай чоң-даа болза, мени дораан хүлээп ап, кыска чугааны кылдывыс.

— Суму чагырганың социал айтырыгларын харылап оран болганьарда, бо талазы-биле кылып чорудуп турар ажилыңарны кысказы-биле чугаалап көрүңер, Римма Байыр-ооловна.

— Бистиң суму чагырганың девискээри дыка улуг — Цой, Кызыл-Арыг суурлар база кирип турар. Сумунуң ниити чурттакчыларының саны 4657 кижилер чедип турар. Ооң иштинде күш-ажыл кылып шыдаар назылыг чурттакчылар — 2119, ажил чок кижилер — 170, уруглар — 372. Хөй уруглар

иштинде Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери 3 кижилер бар. Пенсионерлер болгаш инвалидтер федералдыг хоойлуда көрдүнгөн чигелделерни долузу-биле ажиллап турар. Кышкы үеде хөмүр-дашты чигелделиг өртээ-биле дүжүрүп берип турар бис. Ниитизи-биле суурнуң чурттакчыларының хөмүр-даш-биле хандырылгасында үзүктелишкин чок. Уруглар пособиезинде үзүктелишкин бар дээрден башка, пенсия үезинде үнүп турар.

— Чурттакчы чоннуң дузал ажил-агының хамаарыштыр чүңү чугаалап болур силер, Римма Байыр-ооловна?

— Кажан чурт рынок экономиказынче шилчип кирген соонда, чон бодун боду хандырттынарыңче улуг кичээнгейни салып эгелээн. Суму чагырганың талазында оларга деткимче бээрине кичээнгейни угландырып турар бис. Чурттакчы чоннуң хуузунда мал-маганы өзүп-көвүдөп турары өөрүнчүг. Мыйыстыг бода малдың баш саны 1415, ооң иштинде төрүүр инек — 457, хаван — 1832, хөй, өшкү — 1201, куш — 2073, чылгы мал 136 баш чедип турар.

Чурттакчы чоннуң мал-маганы ажаап тударыңга таарымчалыг байдалды тургузар, ооң кададын шын организаастаар талазы-биле суму чагырганың талазындан боттук хемчеглерни ал келген.

Бистиң сумуда шуут чединмес, яды-түренги байдалда чурттап олурар 25 өг-бүлелер бар. Бо кижилерде мал-маган-даа чок. Мындыг өг-бүлелер-биле тус-туста ажилды чорудуп турар бис.

— Рынок экономиказынче шилчип кирген соонда, көдээ чурттакчылары аш-чөм болгаш өске-даа барааннар-биле сайгарлыкчылар хандырып турар апарган чүве болгай, силерниң байдал кандыгыл?

— Сумунуң девискээринде 20 ажыг сайгарлыкчылар доктаамал ажиллап турар. Оларның аразында хуу садыгларлык дээш, чурттакчы чонга кандыг-даа хевирниң ачы-дузазын көргүзүп турарлар бар.

Бай-Хаак сельпозунуң садыглары база ажиллап турар. Оларның биле сайгарлыкчыларын аразында чижилгени тургузуп турары садып алыкчыларга ажыктыг. Өртөккө хамаарыштыр чүңү чугаалап болуру дээрге, ол Кызылдындан ындыг-ла улуг эвес. Хлеб өртээ чоокка чедир-ле 8,50 рубль турган, ам харын 9 рубльде келди.

— Балгазын шаандан тура интернационалчы суур болгай, националдар аразында харылзаалар кандыгыл база корум-чурум айтырыңга кысказы-биле доктаап көрүңер, Римма Байыр-ооловна?

— Бо талазы-биле мынчаар чугаалап болур мен. 1990 чылдарның эгезинде Тывага националдар аразыңга чөрүлдээлер тургустунуп, орус дылдыг хамаатылар Саян артыңче көжүп чоруп турда, бистиң суурдан көжүп чоруткан кижилер колдуу чоң болур.

Балгазынның үндөзүн чурттакчылары шаандан тура борта чурттап келген болгаш боттарын билчир, аныяк-өскөн-даа ындыг. Совхоз директору И.Чучев, суму чагырганың даргазы П.Москаленко, орук-септелге-тудуг эргелелиниң начальниги В.Зорова, арга-арыг ажил-агының директору В.Мамрин — Балгазынның үндөзүн чурттакчылары-дыр. Оларның ажил-ижин, ат-алдары чон ортузда багай эвес. Ынчангаш бот-боттарывысты деткижи ажилдап чоруур бис.

Суурда корум-чурум айтырыын багай деп-даа, эки деп-даа чугаалап шыдаас мен. Чурттакчы чонувус хөй, девискээривис улуг болгаш кандыг-даа айтырыглар тургустунуп кээр. Учусток шагдаа-азы Адылбек Карагулов багай эвес ажилдап турар кижилер.

Суму чагыргазында

танывас кижилер-даа чоң. Хоралыг спирт сада бээр "адрестер" база тыптып кээр, оларның-биле боттуксайлап ажилды чорудуп турар бис. Националчы хөвөнүг кем-херек үүлдигилери болбайн турар деп шыныңа чугаалап мен.

ТҮННӨС
Тывада бир каас-чараш бой-дус чурумалдыг Балгазын суурнуң ажил-ижин-биле таныжыл көөрге, солун чүүлдер хөй. Балгазынның хадылыгы ары бөдүн Россияның мурнуу зонасында чыдар чаңгыс чер болганы-биле заповедник кылдыр тургускан. Ынчангаш Цой суурда улуг санаторийни тургускан чылдагаанын. Сөөлүгү чылдарда Балгазынның хадылыгы ары каракка чаржынчыг кылдыр өрттенгени хомуданчыг. Бо талазы-биле болур-чогуур хемчеглерни республиканың арга-арыг ажил-агы талазы-биле агентствозу ап чорудуп эгелээн.

Балгазын суурнуң бир онзагай талазы 4 кожуунуң ортузунда чыдып турар. Мурнуу талазында Тес-Хем, барыын талазында — Таңды, соңгу талазында — Кызыл кожуун, чөөн талазында — Каа-Хем кожуун. Аргыжылганың белдирлекке оруунда чыдар-даа болза, корум-чурум айтырында улуг бергедээшкин чок дээрзин участок шагдаазы А.Карагулов чугаалап орду.

Суурнуң социал-экономиктиг хөгжүлдээринде турар кожуун денелдиг бүдүрүлгелер улуг дузаны чедирип турар дээрзин Римма Байыр-ооловна чугаалады. Ынчанмай канчаар, олар шупту Балгазынның үндөзүн чурттакчылары болганда, төрөөн суур дээш оларның сеткил-сагыжы хайныгып чоруюр билдингир. Суурда доктаамал ажил чок кижилер бар-даа болза, "Балгазын" КУБ сезонуг ажилдарга чамдыктарын ажилдадып база турар болду. Суурнуң чаарылгазын, ооң чурттакчыларыңга улуг дузаны чедирип, буяңныг ажил-херекти бүдүрүп чоруур кижилер — совхоз директору Иван Васильевич Чучев.

Суму чагырганың ажил-ижин Балгазынчылар үнелээр улус болду. Балгазын суурнуң чаңында чыдар Кызыл-Арыгның дузалал школының директору, хоочун башкы Клара Комбу безин суму чагырганың ажилыңа үнелди берип: "Кандыг-даа айтырыгны тургузуп чеде бээрге, дузалаарын кызар улус" — деп орду.

Балгазын — чоннуң чоон оруунуң белдинде. Рынок экономиказын үезинде көдээ чоннуң амыдыралыңга кандыг айтырыглар тургустунуп келбес дээрли, ону таарымчалыг шиттирилээр талазы-биле Балгазын суму чагырганың ажилында эки чүүлдер бар дээрзин көрдүсүз. Сергей ХЕРТЕК.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ БУРУУЛУГ КИЖИЛЕРГЕ ОНААР

"Чогуш соонда чудурук чайбас" дээр-ле болгай. Ындыг-даа болза ногаан байлаавыс дээш катап-катап туржур апаар бис. Оон аңгыда бо талазы-биле харысалгалыг кижилерниң тоомча чоң чорунга удур демисежири — бистиң хүлээлгевис.

Тускайлап турган адырны бойдустан курлавырыңга деңгеп бөдүүнчүктени шын эвес базым болган деп өске-даа өөрүм ышкаш удурланган чүүлүмү безин 2001 чылда № 48 "Шын" солунга үндүргөн мен. Бо чылын ол айтырыгны эде көрүп, федералдыг арга-арыг агентствозун тургусканын шынныг чорук тиилээн деп санаардыр мен.

Арга-арыг ажил-агының аңаа үжен, ооң иштинде удуртур ажилга чээрби чыгам, баштай ол талазы-биле ортумак, ооң соонда дээди эртемниг специалист бооп ажилдап келгеш, харылап турган арга-арыгларымны адыжым дег билер турдум.

Эрзин кожуунга улуг өрттер 2002 чылга чедир болуп көрбээн. Ол чылдың хар чоң кыжы, өл-шык чоң чазы, изиг болгаш кандашкының чайы, өрттерге удур белен эвес болганы — болуп көрбээн улуг халаптың кол таваа болган. Ол коргунчуг өрттерниң дуга-

йында 2003 чылдың февраль 11-де үнгөн "Шын" солунга парлаткан мен. Муң-муң чылда тургустунган арга-арыгларның когу үзе узуктааттыны ук чүлде айтыртынган. Тыва Республиканың федералдыг арга-арыг агентствозунуң даргазы С.В.Сапелкинниң база өске-даа даргаларның ажилыңа шынчы үезин, хамык бурууну менче чууй каарын оралдажып турарыңга база өске-даа эптеш чоң чүүлдерге удурланганымны илередиң, 2003 чылда ажилымдан үнгөн мен. Ол талазы-биле арга-арыг ажил-агында кириген билдиришкеним бадыткаар.

С.В.Сапелкинниң республикага 2002 чылда ниитизи-биле 337 муң гектар черлерге 7 хире саая кубометр ыяш узуктааттынып, 242 саая рубльге когарал болган деп, "Шын" солунга 2003 чылдың март б-да чоңга отчет бергенин кижилерге кайгаар. Херек кырында чүгө Эрзин кожуунга ол чылын болган когарал ол сан-чугагалардан

ийи-үш катап улуг болганын үстүнде айтыктым солуннарда бижээн мен. Ол талазы-биле чогуур акт-документилерни тургузуп дужааган мен, билбес улус олар эвес.

Мындыг көргүзүлгелерниң кайызыңа чон бүзүрээрил? Ол өрттерни эге чадазында өөскүтпейн, чавырылдырып алыр аргалар хөй турган. Ол чылын улуг өрттү каш-ла санныг, арга-дуржулга чоң арга-арыг даамалдары мээң башталгам-биле өжүрүп турган. Өскөртөн дуза шоолуг-ла эвес болган. Чүвө хөлү эрте бергенде,

вертолет-биле каш-ла санныг ужудушкуннар кылып, эвээш өртчүлөр чедирген дээрден башка, чүү-даа чоң деп болур. Эрзин кожуун чагырганың база эге чадазында хемчеглер алдынмай, база-ла хөлү эрте бергенде, дуза катканыңдан өрт өжүрер кижилер эвээш база турум эвес болган. Ол дугайында ол чылын август 19-та Шуурмакка арга-арыг ажил-агы черинге болган хуралга аңаа олурганнар В.И.Каңзай, С.В.Сапелкин база Эрзинниң кожуун чагырганың даргазының оралак-

чызы өрттер талазы-биле комиссия даргазы Р.К.Шинин болгаш өскелер-даа арга-арыг ажил-агының ажилдакчыларының мурнунга чугаалап турганымны дыңнааннар. Ол хуралга улуг өрт үезинде чааскаан бергенде турганымны, удуртулгандан биске дуза кылдыр чон эвилелдээринге, техниктиг айыыл чоң чорук талазы-биле инструктаж чорударыңга ийи-бир специалистер чорудуп

бээрин дилеп турганымны, ол ышкаш өрт өжүреринге сак-хөө чоң турганын, ооң кадында Эрзин кожуунуң чагырганың өрттерге үндүргөн чарыгдалдарны чүс-чүс кижилер өжүреринге киришкен дээш төлевирлерни эгидерин негээниңге удурланганымны, ол бүгүнү бүрүнү-биле бадыткап шыдавазымны, документилерге ат салып киришпезиним илереткен мен.

Өрттер өжүреринге чеже кижилер киришкени, чүү хире чарыгдал үнгени меңээ билдингир турган. Ол талазы-биле демделелдерни чорудуп турган мен. Үе ам-даа бар-дыр, комиссиядан тургускаш, аңаа мени кириштиргеш, хынал-

даны чоруткаш, ол бүгүнү эгидер деп негеп-даа турдум. Үстүнде бижээним даргалар бурууну менче чая каарын оралдажып, ол талазы-биле протокол-даа тургузуп алган турганнар. Сак-хөө айтыры, чүс-чүс муң түннүг рубльди олар мээң киржилгем чокка боттарының аразында артында туда алчып-беришкенер. Сөөлүнде барып истелге адаанче кирген ол херектиң та канчаар доозулганы билдинмес.

Чээрби чыл болгаш болур ыяш санаашкынының ээлчеглиг чылы ам келир чылын болур. Ынчан эрткен чээрби чылдар иштинде кажан, каяа база чеже ыяш когарааны тодараттына бээр. Улуг орус чогаалчы Н.В.Гогольдун "Өлүг сүнезинер" деп чогаалында ышкаш өрттенип-хуокталып калган ыяштар дириг кылдыр санаттына берзе хөңү. Ажылга шын хамаарылгалыг бооп, болган халап-тыр, чажыргаш канчаар, харын-даа ол бүгү четпестерден түңнөл үндүрүп, негелдени хамаарылгалыг кижилерге тургузары — база кол айтырыг. Ол дугайың РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң көдүргөн чаа саналдарында база айтып турар болгай.

Валерий КӨШКЕНДЕЙ.
Эрзин кожуун.

Эдуард МИЖИТ

**ЧАҢГЫС ОДУРУГ ШҮЛҮКТЕР
МУРНУМДА**

Артымда бол, эрткен чылдар арын-нүүрнүң мурнунда чор.
САКТЫЫШКЫН
Адыштар дег ол-бо өйже саарып чоруур элезиним.
КУЗЕЛДЕР
Ижерге-даа, дораан суксаар, чигири хөй суксун ышкаш.
ҮҮЛЕ
Сарыг бүрү чангырга-даа, салгын ону дүжүр шаапты.
ЧУРТТАЛГА
Боскун ашкаш, төктүрге-даа, "Болдум!" — диген кижин бар бе?
ЭҢ ЭГЕЗИ
"Бажы кайда суг боор бо?" — деп суг бажында бодап ор мен.
КИЖИ
"Чырык. Дүмбей. Аразында кызыгаар кай?" "Ол сен-дир сен".
ДЭЭР БИЛЕ КИЖИ
Дүп чок ийи тамы ынчаар удур-дедир көржүп-ле чор.
ОДАР
Чуртталгавыс — үе-шагның ояттап ханмас одары боор...
СЕМИРИИШКИН
Шаг-үе-даа төөгүленип, чаян чара семирп тур.
ӨДЕК
Өртег билбес үе-шагның чанар өдээ кайда чүвөл?
УГААН ШИЛИ
Шала долбаан болгаш-ла ол, чалгыларда салдап чор боор.
ТААКПЫ
Чылдар ыш бооп бурулаарга, назын хып каап кызырлып чор.
ДУГУЙ
Турар дизе, чуглур апаар, доктаар болза... өлгени ол.
ТӨӨГҮ
Кайнаар-даа бол, шимчээр дизе, тептиниптер чер херек-тир.
УДУР-ДЕДИР ЭРИКТЕР
Кайызын-даа чаңгыс хемниң суу-ла суйбап турар чоржук.
ХАРАА ЧЫГАЙ
"Кадыр эриим кайыл?" — дээнзиг, харап каап-ла ужуп бар чор.
ЭЗИР
Салгын-хатты чаңгыс черге кадарчы дег, бөлүп-ле тур.
БУЛУТ
Ашкан хун-даа: "Байырлыг!" — деп аржыыл чайып, ажыт кирди.
АЙ
Думаалайлыг душтук кыс дег, булут өттүр бакылап тур.
ТӨНМӨС КӨШ
Көвей малын сүрүп чоруур көшкүн хаттың хонажы кай?..
МУҢГАРАЛ
Өөрүшкүнү холуп кагбаан турган болза, — оо-хоран.
ХӨЛЕГЕМ
Утурга-даа, мөгаттынмас, кады чоруур шынчы эжим.
ХОСТАЛГА
Хосталга дээш тулчуп чорааш, ооң кулу болу бердим.
ОТТУУШКУН
Сыырткышта балыкты дег, дүштен мени кым ужулду?..
ЭРТТИРИЛГЕҢ КӨРГҮС!
Чуртталгаже эрттирилге кымда бар деп?!.
ДОШ
"Суг кырлаары болдунмас," — деп кым сөглээнил?..
БАЖЫ КУДУ ХАЛАҢАЙНЫП ТУРА
Чер-делегей борбак дээрзи черле шын-дыр...
ШАЛБАА БИЛЕ БУЛУТ
Чоокта чаа-ла кады ужуп чордувус чоп.
САЛГЫН БИЛЕ БЯШ
"Чайны дургу чангып келдим..." "Күстү мана!"
СЫЛДЫСТЫГ ДУШ
Алдын өөктүг хевин уштуп... ак даң болду.
ХАНЫ БНАКШЫЛ
Бяш төнүп, от-даа өжүп — денге өлген.

ЧЕДЕН БЕШТИ ХАРЫМ ДЭЭР БЕ...

<p>Уйгу-дыш чок Кудажыны Улуг-Хемче чалап аалгар. Уран-чечен чогаалдарын Уруглары ойнап берзин.</p>	<p>Саян бедии Мөнгүлекче Саадавайн долганарам. Сарлык-мунган ында болза, Саранаже дыңнатсыннар.</p>
<p>Тере-Хөлче долганарам, Терге- мунган ында бар бе? Терге-мунган ында болза, Дегийт дүрген бадырзыннар.</p>	<p>Машиназы үрелген боор, Барыктыва долгай каавыт. "Даңгыназы" ында болза, Дарый дүрген бадырзыннар.</p>
<p>Чыргаланды харылазын Чычаан-мунган ында бар бе? Чычаан-мунган ында болза, "Шынче" дүрген чорутсуннар.</p>	<p>Чеден бештээн Кудажывыс Черле могоп, шылавазын. Узун назын назылазын, Улус-чону өөрүзүн.</p>
<p>Ийже долгап көрүңерем, Иви-мунган ында бар бе? Иви-мунган ында болза, Ийи-Талче бадырзыннар.</p>	<p>"Чеден бешти харым дээр бе, Чээргени одум дээр бе?" Куспак долу чечектерден Кудажыга сөннээлиңер. Мөңгүн-оол КУУЛАР.</p>

**КВАРТЕТ
"КВАНТ"**

Декабрь 22-де Кызылдын А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезинге бир чыл бурунгаар тургустунган "Квант" инструменталдыг квартет бодунуң оюну-биле чыылганнарны магадаткан. Квартетте училищениң башкылары Николай Дамба (домра-альт), Аяна Дулуш (домра), Надежда Куулар (бичи домра), Татьяна Исакова (фортепиано) олар кирип турар. Баштайгы концерттинге олар 17 күүселдеден тургустунган программаны көргүскен. Делегейге ат-сураа алдаржаан улуг композиторларның-даа, орус болгаш өске-даа чоннарның улустуң ырларын күүседип турда-даа хөгжүмчүлөргө мергежилениң бедиин кижин дораан эскерип каар. Кайгамчык сагыш-сеткил долган, тулган дээн күүселде кымны-даа хөлзедиптер күштүг. Хөгжүмчүлөр бот-боттарын чаңгыс үнден-не билчир болганындан квартет бир демниг коллектив болу бергени ол-дур.

Уран чүүл училищезиниң администрациязы чаа талантарны — башкыларның-даа, сургууларның-даа талазындан доктаамал деткип келген. Ынчангаш "Квант" квартетти база моон соңгаар-даа деткир.

Александр ОСЬКИН,
ТР-ниң культуразының
алдарлыг ажилдакчызы.

**ЫР — БАЗА
ЧҮДҮЛГЕВИС**

Ол-ла уран чүүл училищезинге Христос бурганның төрүттүнген хунүнге тураскааткан ниити ыр концерти болуп эрткен. Шагшандан бээр бистиң өгбелеривис тоолчулары азы ыраажы, хөөмейжилерни магадап дыңнап ора, ырда кирген маадырларга чоргаарланып, олар дээш хей-аът кирип чорааннар. Ам бо хунге дээр тыва кижин өөрүшкүзүн-даа, муңгаралын-даа ырга илередип чоруур хевээр. Ыглаган чаш өпояны безин ыры, сыгыт, хөөмей-биле аргалап, оожуктуруп чораан. Ол бүгүнүң күжүн эртемденнер төндүр шинчилеп чадаан элдептиг хөөмей, сыгытты-ла болгай. Сыгыт, хөөмейни таптыг дыңнап ораарга, чингине үнү дескиндир өске үннер база үнүп турар. Оозун бодаарга, тываларның кулаанга ниити ыр аяны черле тааланчыг дыңналыр хире. Ынчангаш хор Чичковтуң база америк джазмен Джон Классенниң нарын ырларын күүседиптерге, дыңнап орган кижиниң хей-аъды ала-чайгаар көдүрлүп келир. Оон улаштыр Чодураа Саттын удуртканы дирижер-хор салбырының ниити ыры Ф.Шопенниң "Прелюдиязын" күүседиптерге, сагыш-сеткил ужуга бээр. Уран чүүл училищезиниң улуг хорун дыңнап ханмас-тыр мен.

Чонум, ниити ыр Тывага улам сайзыраар кылдыр ону сонуургаңар, аныяктар киржиңер деп кыйгырыксаар-дыр мен.

Алена ИОМУЖАП.

**ХРИСТОС
БУРГАНЫҢ
ХУНҮНДЕ**

Январь 7-де Улусчу чогаалдыг төвүнге Кызыл хоорай мериязының культура килдизиниң болгаш орус культура төвүнүң организастаны Христос бурганның төрүттүнген хунүнге тураскааткан байырлал болуп эрткен. Аңаа орус чонунуң амыдырал-

чуртталгазы, төөгүзү-биле хол-башкан уран кылылар мастерлериниң, ус-шеверлерниң кылганы дериг-херекселдериниң ажилдарының делгелгезин хөй чон сонуургап көрген. Республикада билдингир апарган, оон дашкаар-даа конкурстарга киришкеш, шаңналдыг черлерни доктаамал ап, арга-дуржулгазы бедип орап "Октай" ансамбли солун концертин көргүскен.

Имиртин, караңгы залга езулуг байырлал-даа эгелзэн. Лаалар хып турар. Христос бурганның төрүттүнгенин тураскааткан ырлар чаңгыланган, эки чорук биле каржы сеткилдин демиселин көргүскен сценажыткан көргүзүг... Бо байырлалга улуг-даа, бичи-даа бот-тывыңгыр артистер езулуг мергежээн артистер дег ойнааны солун болган.

Байырлалга чыылган чонга ТР-ниң культураның болгаш националдар херектериниң талазы-биле сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Елена Кара-Сал байыр чедирип чүве чугаалаан.

Владимир БАГАЙ-ООЛ.

**"АВЫРГАНЫҢ"
МӨГЕ
КЫСТАРЫ**

Кышкы дыштанылга үезинде Кызыл кожуунуң уругларның "Авырга" спорт школазы деткичилерниң дузазы-биле хостуг хүреш маргылдазын эрттирген. Ук маргылдаа кыс уруглар ортузунга бир-ле дугаар болганы ол. Аңаа 62 уруг күжүн шенешкен. Оларның 21-и деткичилерниң шаңнал белектерин алган.

36 килограмм. Түнел оюнга Терлиг-Хая школазының өөреникчилери арткаан. Аржаана Ламажык эжи Кара Дагбалаарны октааш, чемпионнаан.

40 килограмм. Көк-Тей мөге-зи Сырга Донгак Ээрбектен Сайзаана Монгушка аштырган. Терлиг-Хаядан Азлита Кысыгбай үшкү черни ээлзэн.

Дараазында 46, 52, 60 килограммга Айрана Арсарыг (Ээрбек), Айрана Куулар (Ээрбек), Кара Оюн (Ээрбек) олар тиилзэн.

60 килограммдан өрү деңзиге Шеңне Ооржак (Ээрбек) чемпионнаан, ийиги-үшкү черлерни Сайзана Сувак (Көк-Тей), Майя Монгуш (Кур-Чер) олар алган.

Даңы САЛЧАК.

**УЯН ЧҮРЭЭМ
СУДАЛЫ**

Эрткен неделяда Тываның Виктор Көк-оол аттыг хөгжүмши театрына композитор, ыраажы, режиссер, театрың директору Альберт Хомушкунуң "Уян чүрээм судалы" деп кечээзи болуп эрткен.

"Аян" ансамблиниң дириг хөгжүмү залдың адыш часкаашкыннары-биле чарчалажып турган. Хөгжүм каасталгазы, ырышоор, танцы-сам концертти аян кирген.

Эш-өөрүндөн А.Хомушкунуң Москвага кады өөренип турганы "гнесинчилер" кечээге композиторнуң А.Даржай, С.Дачын-Хөө дээн ышкаш шүлүкчүлөргө сөстеринге бижээни хоюг, дыннак-санчыг, чараш ырларын күүсеткеннер. Ылаңгыя "Ынаныш-ла тыптып келзе" деп ырызы бир чаа, онзагай аян-биле бижиттинген деп көрдүм.

Театр артистериниң улустуң аас чогаалына үндезилеттинген, М.Көжелдейниң "Үш чүүл эртемниг оол" деп тоолун ойнааны көрүштүг болган. Аныяктарның

кижизидилге айтырынынга ха-мааржып болур "Өргүл" деп шин-зиниң үзүндү танцы-самын бараал-гаткан.

Виталий МОНГУШ,
студент.

**ӨӨРЕНИКЧИ
— КОЖУУН
ЧЕМПИОНУ**

Шагаан-Арыг хоорайга январь эгезиниң узун дыштанылга хуннеринде Улуг-Хем кожуунуң 2004 чылдың чемпиону ат дээш шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен.

Чээрби шилиндек шыдыраа-чыларның аразына ийи спорт мастеринге кандидаттар, 6 бирги разрядчылар маргылдаа эрттирениң швейцар чуруму езугаар чеди салыг-биле ойнааннар.

Чидиг демиселдин түннелинде чаңгыс аштырышкын-биле 6 санны алган Шагаан-Арыг хоорайның № 2 школазының 9-ку клазының өөреникчизи Аян Самдан бодунуң тренери, республика чемпиону чораан Мөңгүн-оол Түлүштү коэффицент санаашкынының түннели-биле ашкаш, чемпион атты чаалап алган. Шыдыраачылар-биле сугалгы Улуг-Хем кожуунга моон мурнунда өөреникчи кижин черле чемпион-вайн чораан. Ынчангаш маргылдааның киржикчилери аныяк, келир үениң шыдыраачызынга байыр чедиригеннер.

Үшкү черни Кызылдың төлээзи, спорт мастеринге кандидат Мерген Анай-оол чаалап алган.

Дүрген ойнаарына болган маргылдаага кожуун чемпиону Мөңгүн-оол Тюлюш кымга-даа уттурбайн тиилзэн. Ийиги черни Владимир Хаян-оол, а үшкүзүнде база-ла Мерген Анай-оол болган.

Маргылдааны шыдыраа федерациязының даргазы, Россияның күш-культура болгаш спортуң тергийн Кара-оол Натпий-оол бидик организаствыг эрттирген.

Владимир БИЧЕ-ООЛ.

**СОЛУН
ЭРТКЕН**

Шагаан-арыгчылар бо чылын Чаа чыл байырлалын онзагай кылдыр эрттиргеннер.

Чаа чыл елказын Соок-Ирей, Харжыгаш-биле кады моон мурнунда чылдардан хөй сангыг янзы-бүрү хептерлиг, солун көргүзүглерлиг ойнакчылар дескиндир ойнап байырлааннар.

Кожуунуң Культура бажы-нының иштин улуг елка биле чараш, бичин елкаларны шимеп, зал иштин янзы-бүрү өңнерлиг чырыткылар, бижимелдер-биле каастаны көрүштүг болган.

Эң эки костюмнар дээш мөөрей кончуг солун болуп эрткен. Бирги черни алган "Аскыр-Дагаага" (Шогжал Бичел-оол) кожуун даргазы В.К.Пюрюна шаңнал кылдыр телевизорну тывыскан. Ийиги черни алган "Дагаа" (Чодураа Даваа — "Дамырак" садиктин башкызы) хеп чуур машинаны хоорай чагырга-газының оралакчы даргазы С.А.Шойзаттын холундан алган. Кожуунуң иштики херектер килдизиниң начальниги А.А.Кандан артист Вера Сердючкага (хоорайның аныяк чурттакчызы Сылдыс Чедер-оолга) чам быжырап микропечканы шаңнал-га тывыскан.

Ындыг хевирлиг шаңналдар хөй-даа, үнелиг-даа болганы кожуунуң культура ажилдакчыларының Чаа чылды эки уткуур дээш кылган ажилының эки түннели болган.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

АМЫДЫРАП ХЕРЕЧИЗИ — КӨЖЭЭПЕРИМ

Мээң бичин чаш чораан амыдыралымдан элээди аныяк чорумда болушкуннар туттундурбас, сагыжымга бо-ла кирип келир. Кирер-кирерде мээң ачам Адыг-Түлүш Допчун-оолдун авазы, мээң хиним кескен, адым адаан, азыраан кырган-авамның, көжээ дагып турары 1953 чыл бо-ла кирер. Кырган-авамны Улуг Кара-Хам дээр, аныянда Кара-кыс дээр турган джигер. Ол үеде коммунисттерниң тергидели күштүг турган, хам-лама улусту херекчок дээр, олардан кара салбайн, дүн-хүн дивейн кадарып, хайгаарап турар үези.

Дүне... Үргүлчү дүне, дүн ортузу, улус удуй бергенде аараан, доораланган-даа кижиге, кодан-кажаа, бажың-балгат арыгладып азы хаача хагдырып алырда, хонук-даа кыпсырда улус чүгле дүне чалаар. Ол улус сымаранчып, ол-бо талаларже сезиглиг көрүп, дыка-ла коргуп-сестир. Кырган-авам мени черле кагбас, дүне кага оттуруп алгаш, эдиртип алыр турган. "Бо дүне улус келир, оглум, хүндүс эки удуп ал" дээр. Кырган-авамның чугаазын дыңнаар турган мен. Мээң кырган-авамны бөдүүн чон кончуг хүндүлээр, чамдык улус харын сестир. Улгады берген кадайлар аажок девиден, дөрге чалап, аяк-шайын сунуп, ажын-чемин делгеп, улуска сымаранып: "Оожурганар, шимээн үндүрбейн олургулааш, тейлеңер" деп турар.

Улустун ындазында бергедеп чоруур айтырыглары хөй турган. Ишти-хөңүнүн безин кады-кожа-хелбээ чурттап турар улусунга болгаш дөргүл-төрелинге безин ыттавас, бүзүрөвес. Үениң бергеизи ыңдыг турган.

Ол хүн мен хүндүс элээн удаан мен. Үүн соонда бызаалар эккеп хөнөлөп, бизаа тыртылып, чээр-ген чыып халып турумда, кежээ дүшкен. Кырган-авам чем кылган, чемненген соонда удуй берип-тир мен. Үбт ээре бээрге, оттуп келген болдум, өг дүндүүнчө көөрүмге караңгы, сылдыстар кестүр. Кырган-авам ынаар үнгөн соонда, улус-биле кады кирип келгеш, шай чылдып, улуска кудуп, сунуп тур.

— Мындаа мен чугааладым чоп, кызым, көжээ дагывас болза хоржок-дур деп. Оон башка кайын орталаныр, ыңайлаары дам бар чыдар оол чорду — дээш, кырган-авам узун данзазын шыыладыр соруп олур.

— Бо оолдун кыдыындан дооразы улуг-ла болганы ол ыйнаан, Шагаан-Арыг, Кызылга эмнеге черлеринге чыттырып-даа турду, хол-буду-даа шимчeves, көжээ дег, көжээ даадым, өршээ, хайыракан. Ам-на белеткенип алгаш келдивис, чагып чугаалаан чүүлдеринери ап алдывас, угбай — деп, Чемдик-оол ирейниң кадайы Кызыл-Уруг чугаалай-дыр. Кадай улуг оглу Көк-Сайытты, улуг уруу Севилбааны, күдээзи Май-оолду (оозу оглу көдүргөн) база өөнүң ээзи Чемдик-оол ирейни эдиртип алган. Аараан оглу хол-буду шимчevesтээн, аксы кыдыыңче тыртыя берген оол чораан.

— Терек-Аксында бир көжээни улус дээп, үрей бээр ийне дээш будук-бадык, ыяш-даш-биле билдирбес кылдыр базырып каан кижиге, ол көжээден диленир болган-дыр. Айт-хөлүңер чааш ыйнаан ала, бо чаш оглум бар, менден чыдып кагбас, багай сарыг баштыг чүвем дийин — деп кагды.

— Бо оол Көк-Сайыт айт-хөл дээнде кончуг төл чүве, ажырбас, бир шары база бар, бо оолдун шыргазын, чүгүвүстү чүдүрүп каан, ылгыны аажок чүве — деп, Кызыл-Уруг кадай харыылады.

— Че, уруум Дыдыраш, өөң көрүп, дыңнаалап чыдар сен — дээрге, дөрде чыдар угбам бажын көдүрүп, олуруп алды. — Кончуг караңгы дүне, сылдыстарның

хөйүн, кылаңнашкан чаражын чүү дээр. Чедер черге чедип турувуста, ай үнүп келир, оглум — деп, мени кырган-авам оожургатты.

Ынчан Кара-Булуң сумузн дүжүргөш, Адыг-Түлүштерни тарадыккан турган үези чүве. Кара-Булуң сумузнун даргазы мээң ачам турган, секретары Сарыг-оол дээр акый. Кырган-авамның өө Ак-Даш алаагында турган. Бо улус Хавак-Адаандан келген улус болду.

Чүктүг шары четкен, ылгын айттарның кылажы-биле Кара-Булуң шынаазын эрткеш, шатче углаптывыс. Мен Чемдик-оол ирейниң мурнунда олурупкан чор мен. Шыргалыг шарының буттарының чүстери кызырткайнып чор. Ынаар соовуста Ак-Даш алаагында бир куштуң үнү кургамзыг кылдыр кышкырды. Кырган-авам: "Хей куш деп чүве бар ооң үнүн дыңнаарга багай..." деп, улуска чугаалап турганын бодал келгеш, арай коргускап чор мен. Шергилерниң чалгынының шыылаарын дыңнап, бодумну ол бодалдан алаактырып алдым. Терек-Аксында келгеш, кырган-авам мурнай шошкудупту. Элээн чоруп олурувуста Шат эгелей берди. Бир черге кырган-авам айттан дүжүп алган тур. Мээң кырган-авам 70 ажа-даа берген болза, узун, шыраа кончуг, кайы оранчоктан көскү кижиге. Кады келген улусузу арктан артынчаан дүжүрүп турлар.

Ай үнүп олур, төп-төгөрик. Элээн ыракта Лама-Дааның ламалар бөргү дег бажы көстүп келди. Көрүп турарымга кырган-авам өпегер ыяштарны ыңай-бээр тарады салып эгеледи, көстүп келзе-ле, көжээ, кижиге-көжээ. Холунда доңга тудуп алган кижиге. Черден тура-ла кырган-авамның дискээниң караа хире. Чемдик-оол ирей белеткеп алган ыяжын саң кылдыр чадырландыр салып, кырган-авамга дузалажып, сала берди. Айт-хөминин дээжизин, ак чемин, ужа-төжүн кезип салып, белеткелин доозуп турда, шатта бөрү улуй берди. Сиген дайнап турган айттарның суглуу безин кыңгырт дивейн, тыныжын тыртыпкан, бажын көдүрүпкен, ол-бо талаларже көрүп, кулактарын сүүрөөнедип турлар. Кырган-авам менче көрүнгөш: "Черим-чуртум ээзи медээни берди, кортпа, оглум" — дээш, идик-хевин кедип, дериг-дүңгүрүн белеткеп турда, Чемдик-оол ирей:

— Бо оолду хойнуңга олуртуп ал, күдээ — дээш, сүдүн чажа берди. Тос-караан аякче суккаш, ол-бо талаларже чажыын чажып, чалбарыын чалбарып эгеледи. Демги аарыг оолду улус мурнунга доора дөжекке чыттыргаш, боттары олургулап алды. Эр улус маспактаны олургулап алган, а кыс улус ийи дискек кырында олурлар. Холдарын тейлей тудуп алган, шимээн чок бардылар. Шаттан сырыннап турар сырын кээп, арнымга дээп турза-даа, уйгум кээп эгелээң. Кырган-авам саңынга артыш, саржаан салгаш, кывысты-ла:

О-оой! Оран-Тандым ээлери,
черим-чуртум ээлери!
Терек-Хемим, Лама-Даамның
ээлери!

Оргу-Шынаа, Кара-Булуң
ээлери!

Терек-Аксы аржаанымның
ээлери!

О-оой! Өрү тейлеп, куду тейлеп,
Өршээл, дилег кылып келдим.
Өршээгенней өршээзинем,
хайыракан,
Өл-ле чашты кээргезин,
дузалазын.

О-оой! Харын, чаъзын
хайырлап бээр
Хаттыг-Тайгам
ээлери өршээзинем!
Хайыралды, камгалалды
Хайырлазын, өршээзинем

О-оой! Буурул баштыг
бурунгуларым,
Көк-ле баштыг өгбелерим,
Ак-ла баштыг адаларым,
Аарыг оолду сегидинер,
сергединер.

О-оой! Өгбелерим күжү синген
Өле баштыг күштүг көжээм,
Адаларым ады синген
Ак-ла баштыг күштүг көжээм.

О-оой! Чаш-ла төлдө
хинчек кайдал,
Сылдангызын адырып көр.
Чазыйланган дооразын
Сывыртап көр, адырып көр!

Оой, Кавайланган Улуг-Хемим
ээлери,
Каттыжып көр, камгалап көр,
Хайыралыг Хаттыг-Тайгам
ээлери,
Хайгаарап каап, камгалап көр.

О-оой! Аыштың-чемниң
дээжизин
Ужа-төштү саңга салып,
Ак-ла сүдүм чажыг кылып,
Айже, дээрже чашкыладым,
Сүттүг шайны өргүл кылып,
Соңгу, мурнуу Тандырже
чашкыладым.

О-оой! Деңгер-Дээрден
дилеглерим
Бүдөр болзун, Хайыракан.
Өл-чаштың сылдаңгызы,
дооразы
адырылзын, тайылзынам.
Деңгел кирип, туруп сергеп,
кылаштазын,
Өрү-Дээрден өршээл болзун,
өршээзинем, Хайыракан.

Кырган-авам дүңгүрлеп, алганы бээрге, черле ыңдыг, удуй бээр мен. Чүгө дээрге кырган-авам алганыры дыка-ла ыяңгылыг, тааланчыг, чымчак кижиге өпөйлөп турганзыг. Бир миннип кээримге, өгдө чедип келген, демги Чемдик-оол ирей мени өшкү кежи чагы биле суглап тур. Кырган-авам дериг-херекселдин дөр бажынче шыгжап тур.

— Ам ажырбас, күдээ, ол уруун оглу Кызыл-оол туруп кылаштай бээр, чүгө келдири кончуг болур... — деп, кырган-авам чугааланды.

Шынап-ла, кижиге болбас дээң олгу туруп кылаштай берген. Амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап чоруур-ла-дыр. Кижиден артык мөге-шыырак, келдири безин чүгээр-тээн чоржук.

— Мени бичин турумда аарыг-аржым эдип, эки, шыырак чуртталгалыг кылдыр чаяан-дөзүн хайырлаан кырган-авамны утпайн бодал чоруур-дур мен, даай. Кырган-авамың кончуг шыырак хам чораан аа, даай, сээң-биле мээң ур-ызыгууруву кончуг-ла, Ийи-Талда Олук-оол, Чербиде Даваа акыларывыс база кончуг-ла, ыңдыг-даа болза, сен олчаан-на дөзээр-дир сен аа, даай. Багай чээңниң хайгаарап көрүп каап чор, чүвени канчап билер, мен база ында-хаа улустуң бажың-балгат чүү-хөөзүн дүңгүр чок-даа болза, хараган, кымчы-биле арыглап-аштап бээр кижиге-дир мен, таныыр улус көөр болза, ыяңгы ыйнаан — деп каттырар кижиге.

1969 чылда шеригден келгеш, ол-ла күзүн Кызыл хоорайда Кузнецов кудумчузунда чолаачылар өрөнери курска Бегзи Дадар-оол башкыга башкыладып кыштааш, дооскаш, 1970 чылдың чазынында Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге ажалдай берген мен. Ынчан музейниң директору Монгуш Лаевич Делег мени Монгуш Борахович Кенин-Лопсан-биле таныштырып чагааш, эртемденниң холунга ажалдаарын дааскан. Эртемден Монгуш Борахович-биле мээң кылыр чүүлдеривис мындыг. Шаандагы үдүптүң Тыва чонунуң эдилеп чораан эт-севи, идик-хевин дээш, хам-

нарның, ламаларның эт-херекселдери, идик-хевин, дүңгүрлер, күзүңгүлер, ээреннер, ном-судурлары дээш, чес-хола бурганнар, дагылдар, бөдүүн чоннуң ажалдайыг, айт-хөлге ажыглап чораан херекселдерин дилей тывары. Эңне берге чүве — көжээлер, түрк дылда бижиттинген хая-даш тураскаалдарны Тываның бүгү кожууннарындан казып, туруп алгаш, чүдүрүп эккелгеш, музей чанынга тургузары. Ол көжээлерни казып, ону чүдүрүп-дүжүрүп алырынын бергезин, кран турган эвес, хөй кижилер дилээр, хөлөзилээр апаар. Чамдык көжээлер аар-ла, тонна хире бар. Машинаны ол-бо чая баспазын дээш, көжээниң ийи кыдыын чоон ыяштар биле чөвөгөп бижыггаар. Көжээниң үрелбезин бодал, камнап, бир-ийини-ле чүдүрер боор чүве. Багай эрги ГАЗ-51 деп маркалыг машинавыска олурупкаш, Монгуш Борахович-биле кады бүгү Тываны кезип, ол ажалдарывысты төлептиг, эки кылган бис. Машинаның маңын дүргедеди бээримге кижим: "Аяар, аяар, мен улуг бодал бодал чоруур, черле сирлеш кылба" — дээр.

Кунгуртугунуң куюндан хөй судурлар ужулган бис. Кижиге үнүп шыдавас берге куй болган, кырындан хендир-биле шарыттынгаш, баткан бис. Куйнуң аксын чоон дыттар-биле авый-шавый дуглап каан болган. Куйнуң аксынга артыш өрттөкөш, чээрден-биле саң сала каапкаш, чалгыг эт, далган, саржаг салгаш, диленип, тейлеп чалбаргаш, чоон дыттарны хаяны куду октап бадырыптывыс. Холдарывыс тейлей тудуп алгаш: "Өршээ, хайыракан, куйнуң ээзи өршээзин" дээш кирдивис. Куй иштинде аптарларны шыгжаан чорду. Чалбарып тейлээш, бир аптараны ажыттывыс, судурлар бар болду. Узун, улуг судурлар. Шупту аптаралар иштинде 140 ном-судур. Бир судурну алды каат торгу пөстөр-биле ораагылап каан. Канчанмаан-даа, чаа хевээр судурларның ийи кыдыында чурктарның чаражын. Монгуш Бораховичниң амырал турарын чүге деңээр!

— Сени черле орта эвес салым-чаяаның төл деп бодал тур мен. Бо хире хөй эртине тып алгаш безин өөрүвес-даа — диди. Мен судурларның чуруктарын сонуургап, дыннаваачаннап тур мен.

— Келир үениң улусунга бо хире улуг эртинени тып бээривиске, бисти оода бодал, сактыр ирги бе? Азы бисти-даа... — деп чоруу, — Че, оглум Кара, бо аптараларның аксын эки быжыглааш, хендир-биле баглааш, дески черге дүжүрүп алыр-дыр — дээш, аптараларны хаай берди.

Ынчан ноябрь үези, кыш эгелей берген. Судурларны шоодайга суккаш, ивилерге чүдүргөш, самолет хонар черге чедирип эккелдивис. Самолет сураг, он ажыг хонганда келген. Ынчан Кунгуртугунуң колхоз даргазы мээң даайым Ховалыг Нурсат турган чүве, ооң-биле хөөрежип хонуп турган бис. Кызылга келгеш, музейден машинавыс ап алгаш, хөй судуруву чүдүрүп алгаш, келгеш, музейниң "алдын" фондузунче дужааптывыс. Чамдык улус анаа турган көжээлерге чүге дээй берген силер, турган черинге турган болза эки-даа дизе хөңнү. Ол үеде Ленинградтың эртемдени Грач болгаш Хакасияның эртемдени Кызласовка удурткан улустар бистиң Тывавыстың анаа тайбың турган көжээлерин болгаш түрк дылда бижиттинген хая-даш тураскаалдарны туруп, ыяш манзалар-биле ораагаш, сонгаар кирип туруп берген үе-ле болгай. Тыва чонувустун келир үеде салгалы көрүп, өөренип чорзун дээш музейниң удуртукчулары болгаш

төөгү тураскаалдар камгалаар эртемденнер ол улуг харысалгалыг ажалды Монгуш Борахович Кенин-Лопсан биле Допчун-оол Кара-оол Тютюшевичиге даасканныр ол.

Амгы үеде музейниң чанында турар даш көжээлерни болгаш түрк дылда бижиттинген тураскаалдарны кайыын, канчалдыр, кымнар эккеп турганын билер улустан чүгле үш кижиге арктан.

1. Монгуш Борахович Кенин-Лопсан — төөгү эртемнериниң доктору, музейниң эртем ажалдайкызы, "Дүңгүр", "Тос-Дээр", "Солаңгы-Ээрен" хамнар ниитилелдериниң президенти, ам-даа музейде ажалдап олар.

2. Елена Шыныраповна Байкара — музейге эртем ажалдайкызы турган, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада.

3. Допчун-оол Кара-оол Тютюшевич — Кызыл хоорайның "Адыг-Ээрен" хам-чүдүлгелиг хамнар ниитилелиниң даргазы (Шевченко 227 бажында чонну хүлээп турар).

Ынчан Монгуш Бораховичниң кончуг аныяк турган үези. Көжээ тураскаалдарны турган черинден чалап алырда, сагыыр ужуруг чүүлдер турган. Ак сүдүн чажып, артыжап, айт-хөминин дээжизин саңга салып, чалбарып, тейлеп, дилеп алыр чүүлдерни кончуг сагыыр бис, үениң байдалы берге турган-даа болза. Монгуш Борахович черле чаяан дөстүг кижиге болгаш, ол чүүлдерни кончуг эки билер. Мени үргүлчү чагып, сургал чоруур. "Эки-ле тейлеп, чалбарыыр сен, Кара-оол" дээр кижиге. Ынча дээри чөп, ол чүүлдерни чалап алыры берге турган. Бистиң чаяан-дөзүвүс, ук-ызыгууруву шыырак чорааны илден-дир. Ол үеде чугаалажып чораан хам өгбелеривистиң дугайы, бо үеде бүдүн-бүрүн кайывыс-даа тыва чонувустун бурунгу хам чүдүлгезин сайзырадып, чонга ачыбуянывысты чедирип чорууруву — ол-дур херечизи.

Эрте-бурунгу үелерде Тыва-выстың девискээринге чурттап амыдырап чораан өгбелеривис чуртувусту камгалап, дайын-чаага чок болган маадырларын ажаа-гаш, мөңгөждип, тураскаалдарны арттырган. Көжээни ус-шевер улуска кылдыртып тургускаш, кончуг күштүг хамнарны хооп эккелгеш, көжээ тураскаалдарны ээлериң кезээ мөңгөде дириг турзун деп хамнадып тарбыдадыр турганнар. Дора дизе, куйларның иштинге шыгжаан ном-судуру, лама херекселдерин үен-даян улус дээп, ажитпазын дээш номну номчуур, хүрүмнү кылыр турган.

Амгы үеде бир өөрүнүгү чүве — чаа музейниң улуг ордузу туттунган, ажыглалче кирип турар. Эрги музейниң подвалдарында шыгжаттырган эрги шагның алдын өртөкөш эт-херексели эки, быжыг, чырык, делгем залдарга улус-чоннуң караан өөртүрү өөрүнчүг-дүр.

А эрги музейниң даштында турар көжээлерни, түрк бижиктиг тураскаалдарны чаа музейниң чанынга херим-кажаа кылгаш, чонга көргүзөр болза эки. Муңмуң чылдарда даштыгаа турган даш көжээлер бажың ишти чылыг, муңгаш черге таарышпас. Тывамның бурунгу амыдыралының херечизи — көжээлерим ам-даа муңмуң чылдарда келир үеде салгалдарывыска дээди күш болуп артсын. Бо үеде чурттап чоруур тыва чонувус болгаш келир үеде салгалдарывыс көжээ тураскаалдарывысты камгалап чорзун. Үдүпте чурттап чораан маадыр өгбелеривистиң сүр-күчүзүндөн эки чүведен дилеп ап чорзуннар. Өршээзинем, хайыракан.

**Адыг-Түлүш ДОПЧУН-ООЛ
ОГЛУ КАРА-ООЛ,
ызыгуурулу улуг хам.
Кызыл хоорай.**

Бистиң редакцияга кандыг айтырыгы кижилер келбес дээр. Бо удаада кулактары көңгүс дыңнарас (чүгле алгырып чугаалаарга дыңнаар), ынчангаш-ла боор, чугаазы эмин эрттир оожум херээжен кижиге соктап келди.

Ол Кызылдың №1 поликлиникин санитарказы, 3-кү бөлүктүн инвалиди Чечена Даңзыт-ооловна Ондар-дыр. Хөөкүй эндерик билдиришкелдер, анзы-бүрү чергениң суд шийттирлеринин хоолгалары, эмчиге чыкканының, кадының багайының дугайында шындыктар, болчукчулар хөлезилеп турганының бижиктери, чидирген эт-севиниң даңзызы, №1 республика эмнелгезинин аңаа каттап чурттаар өрээл бээрине хамаарыштыр чөпшээржилге бижиктери дээр, дыка хөй документтерни бодунга ала алгаш келген.

Чечена Даңзыт-ооловнаның чугаазы-биле алырга, ол бүгү назынында №1 поликлиникага санитаркалап ажылдап келген. Үр чылдарда ак сеткилди ажылдап чоруур ажылчынынга ук албан чери Лопсанчап 2-де ниити чурттап ба-жынындан 140 дугаар өрээлди берген турган. 2000 чылда ук өрээлинге 10 дугаар чыл чурттап, ие чааны-биле чаш уруглуг болур байдалдыг апаргаш, өрээлинге уруунун чанынга төрөл дунмазы Л.М.Өртээлекти тургузуп алган. Боду чазын-на

ногаа тарыыры-биле арендап алган дачазыга турган. Бир чедип кээрге, ооң өрээлинге турган хамык эт-севин, идик-хевин кандыг-даа чөпшээрел чокка №1 республика эмнелгезинин юризи, комендант В.Б.Ооржак, профком даргазы И.Д.Кыргыс олар подвалче үндүр октапкаш, ооң өрээлин шоочалап алган болганнар. Өрээлге турган дунмазы Л.М.Өртээлекти база Чечена Даңзыт-ооловнаның бичии уруун үндүр ойлудыпкан. Үстүнде ады үнгөн даргаларга барып, ужурун айтырарга, олары ону-даа тоовас: "О.О.Чылбак (ук студент уругуну езулуг ады Чечена Даңзыт-ооловнада бижиктерде бар, кем чок бичии дунмайының адын бо чаргы-чаалыгы чүүлге өскертим — автор) деп уругга өрээлин арендадап турган сен" — деп кончуур болган. Иштиг, удавас жожуур иени ооң чурттап турганы өрээлинче каттап кирибээр. Хөөкүй шоочалыг эжиниң аксынга үш шак туруп келген. Оон школага өөренип чоран уруу база чедип келген. Иешкилер былаадыпканы шоочалыг өрээлинден өске чурттаар чери бар эвес, кайнаар баарының аайын тыппайн барганнар.

Оон-на өөреникчи уруг эдерткен, жожуур чед берген иеге олбо ырак төрелдеринин, танышкөрүжүнүн бажыңнарын кезип чурттаар хилинчектиг амыдырал эгелзэн. Ындыг берге байдалга чоруп турган Чечена Даңзыт-ооловна 2001 чылдың январь 3-те №2 жожуур бажыңга бергедеп, кестирип божаан. Чаш оолдуг апарган, өрээлин былааткан иеге

каяа, канчап бичии төлүн дорук-турарыл дээр берге айтырып тургустунуп келген. Бажың чок, кезимел амыдырал ооң кадыын дыка үрзэн. Ийи неделя болган огулн кырган-авазыңа каапкаш, аары кедерей бергенинден гинекология эмнелгезинге үр эмнедир ужурга база таварышкан. Чежемейниң кадыы кошкак, кулааның дыңнаары багай-даа болза, Чечена Даңзыт-ооловна былааткан өрээлин эгидип алыры-биле Кызылдың хоорай судунче билдиришкел кирген. 2001 чылдың апрель 3-те болган судка №1 республика эмнелгезинин төлззи когараан иеге өске өрээл тып бээрин азап, шийтпир үндүрерин соңгаарладырын судтан дилзэн. Ооң дилзэн суд хандырган. Ынчалза-даа ооң соонда-даа №1 республика эмнелгезинин

идик-хевин дажыглап аар дээр Чечена Даңзыт-ооловна ук ниити чурттап ба-жынының чаа комендантызы-биле кады подвалга баарга, ында кандыг-даа эт-сеп чок болган. Аарып, үр эмчиге чыдып, судтажып хилинчектенир дээр, эт-севин четчелеп көөр-даа хары чок турган иениң эт-севини канчап барганын кым-даа билбес болган. Хомудаан, когараан ие база каттап Кызылдың хоорай судунче буруулуг кижилерден когаралын эгидип алыры-биле билдиришкел кирген. Аңаа Чечена Даңзыт-ооловна чурттап орган өрээлин былаадып, уждурдурм чок аажылап үш чыл иштинде түрөл, качыгдан, хилинчектенип, аарып-аржып турганы дээр, 50 муң рубль моральдыг когаралды, подвалче үндүр октагынып читкен идик-хеви, эт-севи дээр 26386 рубльди, судтажып турган үезинде болчукчулар хөлезилзэн 15000 рубльди буруулуг албан черинден төлөдип бээрин негезен турган. 2004 чылдың июнь 1-де Кызыл хоорайының "Западный" суд участогунга эптештирикчи судья А.М.Хандының

ИНВАЛИД БИЙДАЛЫН АЖЫГЛААР

Ыракка ыянчыг, чоокка чованчыг

ЧАСКАН

удуртулгазы кулаа дыңнарас инвалид ие-биле үш чыл иштинде судтажып келгеш, арай боорда 2003 чылда улуг өрээлди каттап берген. Ийи уруглуг — бирззи артында чаш — ие бо үш чыл иштинде дыка хилинчектенген. Чаш огулн көдүрүп алгаш, бажыңнар кезип, түрег көргенинден аңгыда, сагышсеткили үргүчү мунгарал, доктаамал коргуушкунга чурттап келгени ол карааның чажы төктүп, чугаалап орду. Бот дугайты №1 республика эмнелгезинин удуртулгазы бо чүве безин шоолуг чугаалап албас, эмин эрттир оожум, кулаа орта дыңнарас, кээргенчиг херээжен кижиге-биле канчап үш чыл судтажып келгенин кайгаар-дыр мен. Кандыг ыңдыг удуртулчулар, барып-барып, инвалид, иштиг херээжен кижини хөй чыл чурттап келген өрээлинден күш-биле үндүр сывырып, үш чыл иштинде судтажып, ыянчы-биле аңаа аштырып турар чээр? Кандыг ыңдыг ыят чок, кара сагыштыг улус чоруур боор чүвөл? Инвалид херээженден ооң өрээлин кажар, каржы арга-биле былаап алыры үстүнде айыттыгандар удуртулчуларга болдунмаан. Өрээлди О.О.Чылбакка арендага берип турган деп чүүл судка бадыткаттынмаан. Кызылга студентилеп турган, ам кожуунда ажылдап турар бо бичии уруг ооң адын мегелеп тудуп, кем чок угбайны өрээлинден үндүр сывырып, судка чаргы-чаалы чугаа кылып турганынга хомудаан бижиктерни судче чоруткан.

Судтажып тургаш ап алган өрээлинче үндүр октапкан эт-сеп,

даргалааны-биле болуп эрткен суд ооң негелдизин хандырбаан. №1 республика эмнелгезинин удуртулчулары когараан кижиге подвалдан эт-севин боду бичилеп дажып апарган деп меге өчүктөр берип турганын кулаа орта дыңнарас Чечена Даңзыт-ооловна сөөлүндө суд шийттиринден номчаан.

Юрист эвес кижиге безин бодап көөрге, кулаа орта дыңнарас, инвалид Чечена Даңзыт-ооловнаның өрээлинден күш-биле үндүр ойландырып, үш чыл иштинде хилинчектенип, бажыңнар кезип, доктаамал коргуушкунга чурттааны, ыңдыг берге амыдыралдан аарып, кадыын чидирип, эмчиге чыдып турганының когаралы ооң негеп турганы 50 муң рубльге безин чытпас, оон оранчок хөй болгу дег. Ону кара сагышты-биле даштыгаар үндүр ойдадып, аргалаан чоргастанып чурттап олурган өрээлин былаап турган кижилер кеземчеге онажыр турган эвес бе? Инвалид кижилеринин эргелерин эрге-хоойлу органныр чөптүг камгалаар уждурлуг.

Амыдыралдан эскерип чоруурга, бистиң редакцияга келгилзэн чагаалардан-даа номчуурга, чамдык тыва удуртулчулар таан чөгөнчиг. Шыдаар-ла чүвевис ол дээр ышкаш, бодунуң-на тыва чонунуң аразындан эн камгалал чок, кошкак, инвалид кижилерни, оларны чүве чедип албазын ажыглап, кыска-кыйган боор. Хамааты бурузу ыңдыг чоруктары-биле эптеп чок болур уждурлуг бис.

Борис БОРБАНАЙ.

Алексей Степанович ЧЫМБА

Кайгамчык эмчи, чаагай сеткилдиг, чымчак чүректиг специалист Алексей Степанович Чымба 56 харлында элекке мөчээр.

Алексей Степанович Чымба 1949 чылдың май 25-те Улуг-Хем кожуунуң Ак-Туруг суурга төрүттүнгөн. Кызылда медицина училищезин дооскан соонда Ак-Довурак хоорайга фельдшер бооп ажылдап чоран.

1979 чылда Иркутскиде күрүениң медицина институтунуң стоматология (диш) факультетин дооскан соонда республиканың стоматология поликлиниказының эмчизи бооп ажылдаан.

1980 чылда арын-чаак хирургиязының талазы-биле интернатураны дооскаш, хуваалда езугаар Улуг-Хем кожуунуң төп район эмнелгезинин диш эмчизинге (хирургия болгаш терапия) ажылдавышаан, Шагаан-Арыг хоорайда район поликлиниказының эргелекчизинге дакпырлап ажылдап турган.

1984-1986 чылдарда Москва хоорайда клиниктик ординатурага өөрөнгөн соонда республиканың №1 эмнелгезинин чанында арын-чаак салбырының эргелекчизинге ажылдаан, улуг үлүүн кириген. Алексей Степанович 15 чыл дургузунда салбыр эргелекчизинин албан-дужалыга ак сеткилдиг ажылдап, бодун принципалдыг удуртулчу, энергиязы кыптыгып чоруур эмчи кылдыр көргүскен, аңаа дааскан ажыл-үүлени бедик харысалга-биле күүседип келген. Хөй чылдарда үре-түннелдиг

болгаш ак сеткилдиг ажылы дээр 2001 чылда Алексей Степанович "Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи" хүндүлүг атты, а 2003 чылда "Россия Федерациязының кадык камгалалының тергини" хүндүлүг атты тывыскаан.

Ол каяа-даа ажылдап тургаш, кижилерни кичээнгейлиг, эпчөптүг көөр бедик шынары-биле ылгалып, аарыг кижилерге дузалаар улуг күзелдин илередип келген. Алексей Степанович республика чонунуң болгаш медицина ажылдакчыларының бедик хүндүктелди ээлеп чоран.

Алексей Степанович — сагыш човангыр ада, өг-бүлезинин бижикчеленгижи, ийи уруун кижизиткен, ийи уйнуктуң кырган-ачазы. Өнүктүрүп идегелдиг болгаш бижикчеленгижи.

Алексей Степанович Чымбаның дугайында чырыткылыг тураскаал өнүктүрүп, өөрүнүң эмнедип чоран хөй санныг кижилеринин чүректеринге кезээде артар.

Өнүктүрүп болгаш өөрү.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Амыдыралдан элекке чарлып чоруткан бистиң ынак ачавыс болгаш кырган-ачавыс **Алексей Степанович ЧЫМБАНЫ** сөөлү орукче үдеп, биске таварышкан берге үеде кажыдалын илередип, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүскен Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызынга, республиканың №1 эмнелгезинин, перинаталдыг төвүнүн, республиканың стоматология поликлиниказының коллективтеринге, перинаталдыг төптүн клиника-диагностика салбырының эмчилеринге болгаш ажылдакчыларынга, арын-чаак хирургия салбырының болгаш республика эмнелгезинин өске-даа салбырларының коллективтеринге, хууда диш эмчилеринге, өнүктүрүвиске, чаңгысклассчыларынга, кудаларывыска, кожаларывыска, төрелдеривиске, бо хүннерде бистиң-биле кады турган чонувуска четтиргенивисти илереттис.

Кадайы болгаш уруглары.

Ава-ачазының, кырган-ачазының болгаш кырган-авазының эргим, чассыг, дун огулу **Ай-Херел Монгушович НОРБУ** 2004 чылдың декабрь 21-де озал-ондактан чоок кижилеринден чарлып чоруткан.

Оглувусту ажаарыга киржи, ажыг-шүжүүвүстү үлежи келген Чаа-Хөлдүн чонунга, ырак-чооктан төрелдеривиске, кудаларывыска, дуза чедирген коллективтерге четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттис.

Ача-авазы, кырган-ача-авазы.

КАЖЫДАЛДЫ ИЛЕРЕТТИВИС

Кызылдың 2 дугаар ортумак школазының орус дыл, литература башкызы, ийи оолдун ынак иези, дунмаларының, дөргүл-төрелинин чөлөнгийжи, ада-иезинин эргим, ынак уруу **Ольга ШАПИРОВА** база өөнүң ээзи **Георгий Даш-оолович ОНДАРЛАР** 2005 чылдың январь 7-де озал-ондакка таварышкаш, аныак назынындан, эш-өөрүндө, дөргүл-төрелдеринден чарлып чоруткан.

Георгий Даш-оолович ИХЯ шугумунуң хоочуну, сөөлү хүннеринге чедир республика эмнелгезинин нефрология салбырынга чолаачылап ажылдап чоран.

Оларны чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге, эш-өөрүңге ханы кажыдалды илередип тур бис.

Кызылдың №2 школазының коллективи.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатының депутаттары Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хойлужуулга палатының депутаты, Бюджет, саң-хөө үндүрүглөр болгаш банк ажыл-чорудулгазының талазы-биле комитеттин даргазы, эживис

Василий Хүреш-оолович ИРГИТИ

элекке мөчээр-биле ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Прокуратура органнының ажылдакчылары Чеди-Хөл кожуун прокуратуразында истекчи Андрей Даш-оолович Ондарга ооң иези
Чулзага Чылбаковна ОНДАРНЫ болгаш кады төрзэн ийи акы-дунмазының озал-ондакка таварышкаш мөчээр-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Прокуратуразының ажылдакчылары Бай-Тайга кожуунуң прокурору Алексей Эрес-оолович Шырапка ооң адазы
Эрес-оол Салчакович ШЫРАПТЫ 66 харлында элекке мөчээр-биле ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **Артур ХЕРТЕК.**
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторунуң орадакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ивистител-политиктиг элвис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улутпур килдистер — 1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8401. Чагыг 3.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлагга, телерадио-дамчылыг болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортааки Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели "Шын" солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткүн.
Херечиледиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ның Парлагга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлаан (Кызыл, Шейнон-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыгандар материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпей барып болур. Айыттыгандары болгаш өске-даа фактылары, дыңдыгылары дээр авторлар боттары харылаар.